

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОГО ЧИТАЧА ЯК
ГОЛОВНА ПРОБЛЕМА ШКІЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ

Яценко Т.О.

У статті узагальнено визначення поняття «читацька компетентність», розглянуто специфіку формування читацької компетентності на уроках української літератури в основній школі.

В статтє обобщено определение понятия «читательская компетентность», рассмотрено специфику формирования читательской компетентности на уроках украинской литературы в основной школе.

Ключові слова: читацька компетентність, українська література, літературна освіта.

Особливої актуальності в методиці викладання української літератури набуває проблема формування читацької компетентності учнів як цілісної системної якості особистості, що проявляється у здатності до оволодіння комплексом знань про художню літературу, її теорію та історію, а також літературно-творчими вміннями, досвідом і способами діяльності у цій галузі.

Свого часу проблему формування компетентного читача розвивали відомі педагоги, психологи, методисти В.Голубков, М.Кудряшов, О.Нікіфорова, І.Синиця, Ф. і Т.Бугайки, Є.Пасічник, Б.Степанишин та інші. У дослідженнях сучасних науковців представлено загальний аналіз проблеми впровадження компетентнісного підходу в сучасній національній освіті (О.Савченко, Н.Бібік, С.Бондар, М.Єрмаков, С.Трубачева), характеристику компетентностей в освітніх системах зарубіжних країн (О.Овчарук, О.Пометун, О.Локшина) [3]. Особливості розвитку читацької компетентності учнів старших класів у процесі вивчення курсу української літератури розглядаються Н.Чепелевою; текст, який несе повідомлення про факти, події, процеси досліджує Е.Соломка; загальні

закономірності формування читацьких умінь і навичок на матеріалі зарубіжної літератури визначено О.Ісаєвою, теоретичні засади методичного поняття читацької компетентності закладено у роботах С.Шаповал, В.Уліщенко, О.Шкловської, А.Усатого та інших [2, с. 4]. У статті допускаємо можливість висловити власне розуміння компетентнісних аспектів літературного навчання.

Шкільний курс української літератури спрямований на оволодіння учнями комплексом знань та вмінь:

- самостійно визначати оптимальний шлях цілісного усвідомлення художнього твору;
- формувати власну думку про художній твір;
- оволодіти культурою діалогічної мови;
- грамотно будувати монологічні висловлювання;
- виконувати письмові роботи творчого характеру.

Принципово подібним є структурування представленого переліку знань та вмінь блоками, а саме:

- освітньо-змістовий – оволодіння історико-літературними та теоретико-літературними знаннями, загальна начитаність (літературна ерудиція), постійна потреба у читанні;
- практичний – застосування усно та письмово основних вмінь та навичок аналізу художніх творів;
- ціннісний – здатність оцінювати художні явища на основі власних почуттів, що впливає на формування особистих читацьких інтересів та вдосконаленню естетичного смаку.

На нашу думку, їх набуття сприяє сформованості загальної *читацької компетентності*, модель якої може бути визначена як система компетенцій:

- *загальнокультурна літературна* компетенція – сприймання літератури як невід’ємної частини національної культури (мистецтва), розуміння її специфіки як мистецтва слова, знання особливостей історико-літературного процесу та вміння оцінювати

художній твір в широкому літературному контексті, історико-культурні знання та вміння характеризувати соціокультурний контекст творчості письменника;

- *власне читацька* компетенція – знання теорії літератури як основи читацької діяльності учня, знання основних фактів життя і творчості українських письменників, змісту і проблематики художніх творів, обов'язкових для текстуального вивчення, здатність ефективно взаємодіяти з художнім текстом, адекватно його розуміти, вміння вести діалог з автором твору, давати особистісну оцінку прочитаному на основі аналізу читацьких вражень та авторської позиції, тобто вміння характеризувати ідею, тематику, конфлікт, проблематику, сюжет, композицію, систему образів художнього твору та способи вираження авторської позиції;
- *ціннісно-світоглядна* компетенція – розуміння моральних цінностей і світоглядних категорій, що знайшли художнє відображення у творах українського письменства, вміння визначити й обґрунтувати своє ставлення до них, дотримуватися гуманістичних моральних позицій;
- *комунікативно-мовленнєва* компетенція – розуміння специфіки мови художнього твору, володіння основними видами мовленнєвої діяльності, здібність до написання письмових робіт різного жанру;
- *інформаційна* компетенція – оволодіння навичками самостійно і продуктивно працювати з довідково-бібліографічним апаратом бібліотеки та іншими сучасними джерелами інформації.

Конкретизуємо поняття «власне читацька компетенція»:

а) читацькі вміння, що впливають на розвиток емоційної сфери учнів:

- вміння адекватно сприймати прочитане;
- вміння розуміти та пояснювати природу своїх емоційних переживань;

б) читацькі вміння, що сприяють розвитку інтелектуально-образного мислення учнів:

- вміння розуміти і сприймати образну природу мистецтва, а саме: уявляти героя, образ природи, розвиток подій у художній логіці твору; порівнювати епізоди, героїв, авторські оцінки; відображати картину життя, зображену автором, робити художні узагальнення на основі асоціативного мислення;
- вміння працювати зі словом як першоелементом художнього тексту, а саме: бачити художнє слово як «деталь» тексту, спостерігати розуміти слово в лексичному контексті, пояснювати символіку, підтекст, роль деталі в образному контексті твору;
- вміння усвідомлювати логіку твору як розвиток авторського задуму, а саме: бачити присутність автора в тексті, спостерігати за розвитком авторського ставлення до зображеного;
- вміння формувати особистісну оцінку прочитаного на основі усвідомлення авторського задуму.

Отже, на основі аналізу теоретико-літературних, естетичних, психолого-педагогічних, методичних досліджень в галузі читацької діяльності визначаємо *читацьку компетентність* як узагальнене поняття, як здатність особистості до мобілізації та застосування комплексу специфічних особистісних, когнітивних та естетико-комунікативних механізмів з метою організації та реалізації ефективної естетичної взаємодії з художнім текстом, взаємодія яких у реальній читацькій діяльності й забезпечує (або не забезпечує) сформованість читацької компетентності.

Особистісна складова – це розвиненість художніх здібностей, естетичної чуттєвості, творчої уяви учня, його здатність до глибокого усвідомлення ідейно-емоційної структури художнього твору, сформованість діалогічного мислення.

Когнітивна складова читацької компетентності передбачає попередній читацький досвід, що впливає на здатність до опрацювання програмових художніх творів і біографічних відомостей про письменників, володіння знаннями з теорії літератури, усвідомлення специфіки художньої мови та індивідуального стилю митця, наявність фонових знань (знання суміжних галузей), які сприяють глибокому розумінню художнього твору, інтегративне сприйняття мистецького явища в рамках світового літературного процесу.

Діяльнісна складова – це діалогічна взаємодія між читачем-учнем, автором та героями художнього твору, тобто вміння ставити запитання авторові та до твору, усвідомлювати його підтекст, оцінювати вчинки та дії героїв, передбачати подальший розвиток подій, самостійна естетична оцінка літературних творів.

Під поняттям «компетентний читач» розуміємо читацьку кваліфікацію учнів із середніми здібностями, яка, проте, забезпечує повне засвоєння шкільного курсу літератури. Компетентний читач здатний адекватно сприймати емоційно-образний склад художнього твору, специфіку його виражальних і образотворчих засобів. У нього має бути розвинена уява, образне мислення, розуміння художньої умовності твору, необхідний мінімум літературознавчих знань. Для такого читача властива достатня загальна культура емоцій, здатність до співпереживання, вміння запам'ятовувати найсуттєвіші, значущі моменти твору, здатність розуміти ідейно-художню функцію словотворчих засобів, характерних для певного автора чи для всієї літератури певного напрямку. А головне – компетентний читач повинен мати сталий інтерес до літератури, який переростає в органічну потребу в читанні, тобто учень не тільки захоплюється художнім твором, а й розуміє його естетичну цінність.

Запорука успіху формування компетентного читача полягає в здатності знаходити змістові моменти, які співзвучні з життєвим досвідом учнів і сприяють дальшому його збагаченню. Школярів завжди цікавлять твори, в яких розв'язуються або навіть тільки ставляться проблеми, близькі до їхніх власних

інтересів, уподобань, життєвої позиції. Зміст твору починає асоціюватися з духовним життям учня-читача, і він відкриває в прочитаному практичний смисл для себе, а відповідно виникає потреба глибше усвідомити враження, що залишилося. Тому словесникові дуже важливо враховувати життєві інтереси учнів.

Особистісна зацікавленість художнім твором – це одна із умов його уважного читання, яке забезпечує повноцінне сприймання, однак це лише перший етап його засвоєння. Другий, не менш важливий – роздуми над прочитаним. У теорії сприймання широкого визнання набула думка, що читання художнього твору – це співтворчість автора і читача. Оскільки повноцінне усвідомлення змісту твору не може здійснюватися без активності самого читача. Тому кінцевий результат сприймання визначається духовною, розумовою діяльністю читача.

У педагогічній практиці наявні факти, коли найоптимальніші у вивченні твори шкільної програми неадекватно сприймаються учнями. Причиною такої ситуації є недостатня увага вчителів до вікових психологічних особливостей сприймання учнями художнього тексту. «Не знаючи психології сприймання й засвоєння учнями літературного матеріалу, – справедливо стверджували вчені-методисти Т.Ф.Бугайко і Ф.Ф.Бугайко, – ми діємо в навчально-виховній роботі навіпамацьки» [1, с.64].

Специфічним новоутворенням старшого підліткового віку є поява відчуття дорослості, яке визначає зміст і спрямованість навчально-пізнавальної діяльності, морально-етичних норм, розвиток самосвідомості, інтересів, підлітка. Учні 7-8 класів починають цікавити питання власного призначення, пошуку життєвих орієнтирів. Саме в цьому віці розпочинається формування домінуючої спрямованості читацьких та інших інтересів. Для формування читацької компетентності учнів цього віку вчителю необхідно зважати на розширення читацьких запитів підлітків, загострення уваги до внутрішнього світу людини, зміну характеру сприймання художнього твору від фабульного

до проблемно-психологічного, вміння ґрунтовніше аналізувати образи, прагнення зіставляти компоненти твору, зростання інтересу до особи письменника, здатність чіткіше визначати художні прийоми творення образів. Важливу роль у цьому відіграє не тільки розкриття специфіки літератури, а й розвиток таких якостей читача, як «спостережливість і відтворююча уява, чуття поетичного слова, здатність до співпереживання, вміння осягнути узагальнений смисл словесно-художніх образів, оцінювати художні твори з певних естетичних позицій» [2, с.43].

Однак, недоліками у засвоєнні художнього твору є фрагментарне сприймання тексту, однобічний підхід до оцінки літературних образів, одноплановість узагальнень, відсутність чіткого виділення типового та індивідуального в образах-персонажах.

Пріоритетними методами вирішення проблеми розвитку читацької компетентності в цьому віці мають стати репродуктивно-творчий та дослідницький. Характер навчальної діяльності повинен сприяти формуванню логічного мислення старших підлітків, умінню аргументувати свої судження про художній твір та вчинки героїв, про явища життя, відображені в ньому. Види діяльності учнів на уроках та методи і прийоми роботи над художнім текстом можуть бути такими: інтригуючий початок, бесіда, шкільна лекція з елементами бесіди, коментоване читання, підбір фактичного матеріалу з означеної проблеми, постановка проблемних запитань і завдань щодо змісту і художніх особливостей твору, складання усної і письмової простої чи порівняльної характеристики героїв, зіставлення прототипу й художнього образу, зіставлення художнього твору з його екранізацією чи театральною виставою. Підвищенню рівня читацької компетентності школярів цього віку сприяють бібліотечні уроки, літературні екскурсії, «круглі столи», присвячені ролі читання у розвитку особистості.

Для учнів-дев'ятикласників характерне загострення інтересу до дійсності, зацікавленість різного роду проблемами, роздумами і суперечками.

Відбувається вдосконалення розумових здібностей: збагачення понятійного апарата, розвиток творчої уяви, аналітичного мислення, самосвідомості, саморефлексії, особливої емоційної вразливості. Читацькі інтереси визначаються уподобаннями творів про кохання, дружбу, сімейні стосунки, про вольових героїв. Школярів цього віку приваблює психологічний аспект художніх творів, моральні стосунки між героями, еталоном може бути моральний ідеал узагальненого характеру, на основі якого учень намагається регулювати власну поведінку. Дев'ятикласники демонструвати значно вищу самостійність і критичність суджень у порівнянні з попередньою читацькою групою. Оцінка вчинків і поведінки літературних героїв відзначається вмотивованістю та аргументованістю.

Методами, прийомами та видами навчальної діяльності, що впливають на розвиток читацької компетентності учнів 9 класу, будуть, перш за все, дослідницький та евристичний методи, такі прийоми, як самостійний аналіз твору, постановка проблеми, такі види діяльності, як самостійний добір матеріалу, виступ на семінарі, диспуті, творчі роботи різного характеру, невеликі самостійні дослідження.

На нашу думку, мета компетентісно орієнтованого уроку української літератури – це сформувати в учнів стійкий читацький інтерес до творів українського письменства як повноцінного, оригінального мистецтва, потребу в зацікавленому читанні, а через нього й усвідомлення важливих загальнолюдських світоглядних та морально-етичних національних цінностей, навчити глибоко розуміти та творчо інтерпретувати художні твори, висловлювати власні погляди, аргументувати, виявляти здатність до оригінальних рішень різноманітних навчальних завдань, до перенесення набутих знань і вмінь на практичні ситуації, проводити аналогії з сучасним життям, власним досвідом, тобто робити свідомий вибір як при вивченні художнього твору, так і в реальному житті.

Література

1. Бугайко Т.Ф., Ф.Ф.Бугайко Майстерність вчителя-словесника. – К.: Радянська школа, 1963. – 188 с.
2. Ісаєва О. Теорія і технологія розвитку читацької діяльності старшокласників у процесі вивчення зарубіжної літератури: Автореф. дис... д-ра пед. наук – К., 2004. – 40 с.
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Під заг. ред. О.В.Овчарук. – К.: „К.І.С.” – 2004. – С.112.
4. Шкловська О. Методичні засади формування читацької компетенції // Українська література в загальноосвітній школі. – 2006. – №7. – С.10-14.

The Formation of Competent Reader as the Main Problem of School Literature Education

T. Yatsenko

The notion of reading competence is defined; aspects of reading competence formation at the Ukrainian literature lessons in the basic school are described.

Ключові слова: читацька компетентність, українська література, літературна освіта.

Literature competence, Ukrainian literature, literature education